“SUDLAR TO‘G‘RISIDA”GI QONUN ASOSIDA SUD HOKIMIYATI VA SUD TIZIMINING HUQUQIY ASOSLARI

Murodov Quvonchbek Nodirovich
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
Xalqaro huquq fakulteti, 1-bosqich talabasi
ORCID: 0009-0001-8187-5540
E-mail: quvonchbeknodirovich@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.18800743

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasining “Sudlar to‘g‘risida”gi Qonuni asosida sud hokimiyatining huquqiy maqomi, sud tizimining tuzilishi, sudlarning asosiy vazifalari, sudyalar mustaqilligi, odil sudlovning asosiy prinsiplari, sud himoyasi huquqi, aybsizlik prezumpsiyasi hamda sud hujjatlarining majburiyligi ilmiy-huquqiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, sud hokimiyatining davlat hokimiyati tizimidagi o‘rni, uning inson huquqlarini himoya qilishdagi ahamiyati va sudyalar faoliyatining huquqiy kafolatlari yoritilgan. Maqolada sud tizimining samaradorligini oshirish, sud mustaqilligini ta’minlash hamda qonun ustuvorligini mustahkamlash masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar:

sud hokimiyati, sud tizimi, odil sudlov, sudya, sud mustaqilligi, aybsizlik prezumpsiyasi, sud himoyasi, sud hujjati, qonun ustuvorligi, Oliy sud.

Аннотация

В данной статье на основе Закона Республики Узбекистан «О судах» анализируются правовой статус судебной власти, структура судебной системы, основные задачи судов, независимость судей, принципы осуществления правосудия, право на судебную защиту, презумпция невиновности и обязательность судебных актов. Также рассматривается роль судебной власти в системе государственной власти, её значение в защите прав человека и правовые гарантии деятельности судей. В статье особое внимание уделено вопросам обеспечения независимости судов, повышения эффективности судебной системы и укрепления верховенства закона.

Ключевые слова:

судебная власть, судебная система, правосудие, судья, независимость судей, презумпция невиновности, судебная защита, судебный акт, верховенство закона, Верховный суд

Annotation

This article analyzes the legal status of judicial power, the structure of the court system, the main functions of courts, judicial independence, the fundamental principles of justice, the right to judicial protection, the presumption of innocence, and the binding nature of court decisions based on the Law of the Republic of Uzbekistan “On Courts”. It also examines the role of the judiciary in the system of state power, its importance in protecting human rights, and the legal guarantees of judges’ activities. Particular attention is given to ensuring judicial independence, improving the efficiency of the court system, and strengthening the rule of law.

Keywords:

judicial power, court system, justice, judge, judicial independence, presumption of innocence, judicial protection, court decision, rule of law, Supreme Court.

Davlat hokimiyati tizimida sud hokimiyati – konstitutsiyaviy tuzum barqarorligi, inson huquq va erkinliklari kafolatlari hamda qonun ustuvorligini amalda ta’minlaydigan markaziy institutlardan biridir. O‘zbekiston Respublikasining “Sudlar to‘g‘risida”gi Qonuni sud hokimiyatining mustaqilligi, sud tizimining tuzilishi, odil sudlovning asosiy tamoyillari, sudyalarning maqomi va ularning mustaqilligini kafolatlash mexanizmlarini kompleks tartibga soladi. Mazkur maqolada Qonunning asosiy normalari tahlil qilinib, sud hokimiyatining konstitutsiyaviy-huquqiy mazmuni, sud tizimining ixtisoslashuvi, sudlov faoliyatining ochiqligi, sud himoyasi, malakali yuridik yordam, aybsizlik prezumpsiyasi, sud hujjatlarining majburiyligi, sudyalar mustaqilligining kafolatlari hamda sudyalar korpusini shakllantirish tartibi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan yoritiladi.

1. Sud hokimiyatining konstitutsiyaviy mohiyati va mustaqillik prinsipi

“Sudlar to‘g‘risida”gi Qonun sud hokimiyatini qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatdan, siyosiy partiyalardan hamda fuqarolik jamiyatining boshqa institutlaridan mustaqil holda ish yuritadigan alohida hokimiyat tarmog‘i sifatida belgilaydi. Bu norma sudning institutsional mustaqilligini, ya’ni sud faoliyatiga tashqi ta’sirlar va bosimlarning oldini olishga qaratilgan yondashuvni ifodalaydi. Qonun odil sudlovni faqat sud amalga oshirishi mumkinligini qat’iy mustahkamlaydi. Natijada “sud vakolatini o‘zlashtirish” holatlariga yo‘l qo‘ymaslik, huquqni qo‘llashda yagona legitim markaz sifatida sudning o‘rnini kuchaytirish maqsadi ko‘zlanadi. Ushbu yondashuv davlat organlari o‘rtasida vakolatlar bo‘linishi (checks and balances) tizimini huquqiy jihatdan mustahkamlaydi.

Sudyalar mustaqilligi Qonunning tayanch g‘oyalaridan biridir: sudyalar faqat Konstitutsiya va qonunlarga bo‘ysunadi, sudlovga aralashish taqiqlanadi hamda bunday aralashuv javobgarlikka sabab bo‘ladi. Muhimi, sudya muayyan ishlar bo‘yicha hisobdor emasligi qayd etiladi. Bu normalar sudyani “ish natijasi” uchun emas, balki “qonun va protsess” doirasida faoliyat yuritishi bilan baholash tamoyilini shakllantiradi.

2. Sud tizimining tuzilishi va ixtisoslashuv modeli

Qonun O‘zbekiston Respublikasi sud tizimini aniq bo‘g‘inlarga ajratib beradi: Konstitutsiyaviy sud, Oliy sud, harbiy sudlar, Qoraqalpog‘iston Respublikasi sudi hamda viloyatlar va Toshkent shahar sudlari, ma’muriy sudlar, fuqarolik ishlari bo‘yicha, jinoyat ishlari bo‘yicha, iqtisodiy sudlar hamda tumanlararo ma’muriy sudlar. Bunda sudlarning ixtisoslashuvi “ishlarning toifalariga ko‘ra” joriy etilishi mumkinligi nazarda tutiladi. Ixtisoslashuvning huquqiy-ijtimoiy ahamiyati shundan iboratki, murakkab fuqarolik, iqtisodiy yoki ma’muriy nizolar bo‘yicha malaka va tajriba jamlanadi, sud amaliyotining sifat ko‘rsatkichlari oshadi. Shu bilan birga, Qonun favqulodda sudlar tuzishni qat’iyan taqiqlaydi. Bu taqiq odil sudlovning barqarorligi va fuqarolar uchun oldindan ma’lum, prognoz qilinadigan sud yurisdiksiyasini ta’minlashga xizmat qiladi.

3. Sud faoliyatining asosiy vazifalari: huquqlarni himoya qilish va ijtimoiy adolat

Qonun sudning asosiy vazifalarini keng talqinda belgilaydi: fuqarolarning Konstitutsiya, qonunlar, xalqaro shartnomalar va inson huquqlari to‘g‘risidagi xalqaro hujjatlarda kafolatlangan huquq va erkinliklarini himoya qilish, shuningdek davlat va jamoat manfaatlari, yuridik shaxslar hamda yakka tartibdagi tadbirkorlarning huquq va manfaatlarini qo‘riqlash. Bu yondashuv sudni faqat “nizo hal qiluvchi” organ emas, balki huquqiy tizimning barqaror ishlashini ta’minlovchi, ijtimoiy adolat, fuqarolar tinchligi va totuvligi kabi strategik vazifalarga xizmat qiluvchi institut sifatida ko‘rsatadi.

4. Qonuniylik, tenglik va oshkoralik: odil sudlovning protsessual poydevori

Odil sudlov Konstitutsiya va qonunlarga qat’iy muvofiq holda amalga oshirilishi Qonunda alohida ta’kidlanadi. Qonuniylik – sud qarorining legitimligi, ishonchliligi va ijro etiluvchanligini ta’minlaydigan mezondir.

Barcha fuqarolar (jinsi, irqi, millati, tili, dini, e’tiqodi, ijtimoiy kelib chiqishi va mavqeidan qat’i nazar) qonun va sud oldida tengligi belgilangan. Shu bilan birga, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning ham tengligi qayd etiladi. Bu

norma diskriminatsiyaga qarshi huquqiy himoya mexanizmini kuchaytiradi hamda sudning neytral arbitraj rolini mustahkamlaydi.

Qonunga koʻra, ishlar barcha sudlarda ochiq koʻriladi, yopiq sud majlisi faqat qonunda belgilangan hollarda mumkin. OAV vakillari va sud majlisida hozir boʻlgan shaxslarning foto, video va audio yozuvni belgilangan tartibda amalga oshirishi mumkinligi sud hokimiyati faoliyatining shaffofligini oshiradi. Oshkoralik sudga ishonch, protsessga nazorat va jamiyatda huquqiy madaniyatni kuchaytiradigan omil sifatida namoyon boʻladi.

5. Sudda ish yuritiladigan til va tarjimon instituti: protsessual adolatning sharti

Qonun sud ishlarini yuritish oʻzbek, qoraqalpoq yoki muayyan joydagi koʻpchilik aholi soʻzlashadigan tilda (yoki qonunga muvofiq boshqa tilda) olib borilishini belgilaydi. Ish yuritilayotgan tilni bilmaydigan shaxslar uchun tarjimon orqali ish materiallari bilan toʻliq tanishish, sud harakatlarida ishtirok etish hamda sudda ona tilida yoki biladigan boshqa tilda soʻzlash huquqi taʼminlanishi qayd etiladi. Bu normalar “teng qurollanish” (equality of arms) va “protsessual adolat” tamoyillarining amaliy kafolatidir: taraflardan birining til toʻsigʻi sababli huquqiy imkoniyatlari cheklanmasligi kerak.

6. Sud himoyasi, malakali yuridik yordam va aybsizlik prezumpsiyasi

Qonun fuqarolar, chet el fuqarolari va fuqaroligi boʻlmagan shaxslarning ham sud himoyasida boʻlish huquqini kafolatlaydi. Bu huquq davlat organlari va mansabdor shaxslarning qonunga xilof qarorlari, harakatlari yoki harakatsizligidan shikoyat qilish imkoniyatini qamrab oladi. Yuridik shaxslar uchun ham sud himoyasi kafolati belgilangan.

Har bir kishiga odil sudlov bosqichlarining har qanday davrida malakali yuridik yordam olish huquqi kafolatlanadi. Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchining himoyalanish huquqi hamda oʻzini himoya qilish uchun barcha imkoniyatlar taʼminlanishi sud jarayonining adolatli boʻlishida hal qiluvchi rol oʻynaydi. Qonunda nazarda tutilgan hollarda davlat hisobidan yuridik yordam koʻrsatilishi ham nazarda tutilgan.

Qonun aybsizlik prezumpsiyasini batafsil ifodalaydi: shaxs aybi ochiq sud muhokamasi yoʻli bilan isbotlanmaguncha va qonuniy kuchga kirgan hukm bilan aniqlanmaguncha aybsiz hisoblanadi. Shubhalar gumon qilinuvchi/ayblanuvchi/sudlanuvchi foydasiga talqin qilinishi, shaxsning oʻz aybsizligini isbotlashga majbur emasligi, sukut saqlash huquqi ham mustahkamlangan.

Bundan tashqari, hibsga olish va qamoqqa olish faqat sud qarori bilan qo‘llanishi, sud qarorisiz 48 soatdan ortiq ushlab turish mumkin emasligi, qiynoqqa solish va g‘ayriinsoniy muomalalar taqiqlanishi kabi kafolatlar odil sudlovning inson huquqlari bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi.

7. Sud hujjatlarining majburiyligi va ijro intizomi

Qonuniy kuchga kirgan sud hujjatlari barcha davlat organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiy ekani hamda butun hududda ijro etilishi shartligi belgilangan. Sud hujjatini ijro etmaslik javobgarlikka sabab bo‘lishi – sud hokimiyatining real ta’sirchanligini ta’minlovchi mexanizmdir. Amaliy nuqtai nazardan, sud qarorlarining ijrosi zaif bo‘lgan tizimda sud mustaqilligi ham, huquqlar himoyasi ham formal darajada qolib ketadi. Shu sababli majburiylik prinsipi sud hokimiyatining “yakuniy so‘z” institut sifatidagi rolini mustahkamlaydi.

8. Oliy sudning o‘rni: oliy sudlov organi va metodik rahbarlik

Qonun Oliy sudni fuqarolik, jinoiy, iqtisodiy va ma’muriy sud ishlarini yuritish sohasida sud hokimiyatining oliy organi sifatida belgilaydi. Oliy sud quyi sudlar faoliyati ustidan nazorat olib boradi, sud amaliyotining dolzarb masalalarini Plenumda ko‘rib chiqadi va qonunchilik qo‘llanilishi yuzasidan tushuntirishlar beradi, sud statistikasini tahlil qiladi hamda sudyalar va apparat xodimlari malakasini oshirishni tashkil etadi. Shuningdek, Oliy sudning qonunchilik tashabbusi huquqi ham nazarda tutilgan. Bu norma sud amaliyotida aniqlanadigan muammolarni normativ-huquqiy takomillashtirish yo‘li bilan bartaraf etish imkonini oshiradi.

9. Sudyalar korpusini shakllantirish va sudyalar maqomi

Qonunda sudyalar korpusini shakllantirish Sudyalar oliy kengashi tomonidan sudyalarning mustaqilligi prinsipi asosida amalga oshirilishi belgilangan. Sudyalik lavozimiga nomzodlar uchun umumiy talablar (yosh, oliy yuridik ma’lumot, muayyan cheklovlar) hamda turli instansiyalar bo‘yicha staj talablarining tabaqalashtirilishi sud tizimida professionalizmni kuchaytirishga qaratilgan. Sudyaning huquqlari va majburiyatlari ham kompleks ko‘rsatiladi: odil sudlov uchun zarur axborotni olish, farmoyishlar bajarilishini talab qilish kabi vakolatlar bilan birga, sudyaga siyosiy faoliyat, tadbirkorlik, muayyan cheklangan faoliyat turlari taqiqlanishi sudyaning xolisligi va manfaatlar to‘qnashuvining oldini olish maqsadiga xizmat qiladi.

Sudyaning qasamyodi instituti esa sudyaning kasbiy-axloqiy mas'uliyatini mustahkamlaydi: sudya halollik, vijdon, xolislik va adolatlilikka sodiqlik majburiyatini tantanali tarzda zimmasiga oladi.

10. Sudyalar mustaqilligining kafolatlari: daxlsizlik va javobgarlik mexanizmlari

Qonun sudyalar mustaqilligini ta'minlashning asosiy kafolatlarini aniq sanab o'tadi: lavozimga saylash/tayinlash va vakolatni to'xtatish-tugatishning maxsus tartibi; sudya daxlsizligi; protsessual tartib-taomilning qat'iyligi; maslahatlashuv sirining himoyasi; sudyaga hurmatsizlik va sud faoliyatiga aralashish uchun javobgarlik; sudyaga munosib moddiy-ijtimoiy ta'minot. Sudya daxlsizligi normalari alohida e'tiborga loyiq: sudyaga nisbatan jinoyat ishi qo'zg'atish tartibi, jinoiy javobgarlikka tortish va qamoqqa olishdagi maxsus roziliklar, sudyaning turar joyi va xizmat xonasiga daxlsizlik, tintuv va eshitib turish kabi protsessual harakatlarning qat'iy asos va ruxsatlar bilan bog'lanishi sudyani bosim va ta'sirdan himoya qilishga qaratilgan. Biroq mustaqillik "mutlaq daxlsizlik" emas: intizomiy javobgarlik instituti mavjud bo'lib, sudya qonuniylikni buzgan taqdirda yoki sud obro'siga putur yetkazuvchi xatti-harakat sodir etganda tegishli malaka hay'ati qarori bilan intizomiy jazoga tortilishi mumkin. Demak, Qonun "mustaqillik + hisobdorlik" muvozanatini huquqiy mexanizmlar orqali ta'minlashga intiladi.

Xulosa

O'zbekiston Respublikasining "Sudlar to'g'risida"gi Qonuni sud hokimiyatining mustaqilligi, odil sudlovning asosiy protsessual tamoyillari, sud tizimining institutsional tuzilishi va ixtisoslashuvi, sudyalar maqomi hamda sudyalar mustaqilligining kafolatlarini izchil va tizimli ravishda tartibga soladi. Qonun normalari sudni fuqarolar va tashkilotlar huquqlarini himoya qiluvchi, jamiyatda ijtimoiy adolatni qaror toptiruvchi, qonun ustuvorligini ta'minlovchi oliy institut sifatida mustahkamlaydi. Ayniqsa, sud ishlarining oshkoraligi, tenglik, tarjimon instituti, malakali yuridik yordam, aybsizlik prezumpsiyasi va sud hujjatlarining majburiyligi kabi tamoyillar amaliy sudlov sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, sud islohotlarining samaradorligi faqat normativ bazaga emas, balki amaliy ijro intizomi, sudlar faoliyatining shaffofligi, professional kadrlar tanlovi va sud qarorlarining real ijro etilishiga ham bevosita bog'liq. Qonunda belgilangan mexanizmlarning to'liq ishlashi sud hokimiyatiga ishonchni mustahkamlab, huquqiy davlat qurilishida muhim natijalarni ta'minlaydi.

WOC
WORLD ONLINE CONFERENCES

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi. (2021). Sudlar to‘g‘risida (O‘RQ-703-son). Retrieved from
https://lex.uz/docs/5534923
2.O‘zbekiston Respublikasi. (2023). O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Retrieved from
https://lex.uz/docs/6445145
3.O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi. (2024). Sud tizimi haqida rasmiy ma’lumot. Retrieved from
https://sud.uz/uz/pages/sud_tizimi
4.United Nations. (1948). Universal Declaration of Human Rights. Retrieved from
https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights
5.OSCE. (2019). Judicial independence in Uzbekistan. Retrieved from
https://www.osce.org
6.Tursunov, A. (2020). Sud hokimiyati va sud-huquq islohotlari. Toshkent: Adolat.
7.Rustambayev, M. (2019). O‘zbekiston Respublikasida sud hokimiyati. Toshkent: TDYU.

WOC
WORLD
ONLINE
CONFERENCES